

LUIZ CARLOS BRESSER PEREIRA

Luiz Carlos Bresser Pereira Brazília volt pénzügyminisztere.

LatinAmerika az "állam válsága" megközelítés fényében

A nyolcvanas évek elején kirobbant elhúzódó latinamerikai válságnak két értelmezése létezik: a neoliberais gyökerű hivatalos "washingtoni nézetrendszer" és a szociáldemokrata irányultságú "fiskálisválságmegközelítés".. Mindkettő egyetért abban, hogy a latinamerikai államszervezetek túlméretezettek, intervencionisták és populizmusra hajlamosak, a válság megoldásához tehát a stabilizáció mellett piaci reformokra is szükség van. Véleményeltérés is kimutatható azonban e két megközelítési mód között, a válság okait és elhárítását illetően egyaránt.

A szerző által is képviselt szociáldemokrata felfogás számol a válság nemzetközi összetevőivel (az adósságproblémával) is emellett bírálja a "minimális állam" koncepcióját. Az állam azonban csak akkor válhat cselekvőképpé, ha megoldja költségvetési válságát. A költségvetésnek forrásokhoz kell jutnia mégpedig további hitelfelvétel és inflációs adó nélkül, forrásait pedig elsősorban a növekedés előmozdítására, s nem kamatfizetésre kell fordítania. Emiatt csökkentenie kell a külső és belső államadósságot, és meg kell törnie a gazdagok jövedelmének megadóztatását szinte kizáró hagyományt.*

Tények, kérdések, értelmezések

A nyolcvanas években mély válság volt LatinAmerikában. Az egy főre jutó jövedelem az évtized folyamán hozzávetőleg tíz százalékkal csökkent. A kilencvenes évek során a növekedés újraindult ugyan a legtöbb országban, azokat a problémákat azonban, melyek a válságot előidézték, távolról sem oldották meg. LatinAmerika hatalmas országában, Brazíliában még a stabilizációt sem voltak képesek véghezvinni. A régió egészére számítva 2,4 százalékkal nőtt a jövedelem 1992ben, de ha Brazíliát leszámítjuk, akkor a többi latinamerikai és karibi ország átlagosan 4,3 százalékos növekedést ért el. Az inflációt 1992re 20 százalékra sikerült leszorítani, amennyiben Brazíliát figyelmen kívül hagyjuk, ahol az áremelkedés üteme abban az évben 1130 százalékot ért el. Korai lenne azonban még kijelenteni, hogy Brazíliát leszámítva, a régióban leküzdötték a válságot: A beruházások, a reálbér és a fogyasztás szintje még nem érte el az 1980as szintet, s az adósságválságot sem oldották meg kielégítő módon. A feldolgozóipar nehéz helyzetben van azokban az országokban, ahol liberalizálták a külkereskedelmet, és megfékezték az inflációt, mint például Argentínában és Mexikóban. Ez arra utal, hogy még nem sikerült olyan hatékonyabb iparosítási stratégiát találni, amelyik felválthatná a lehetőségét már kimerítő importhelyettesítési politikát: A legtöbb országban az állam fiskális válsága továbbra is súlyos, még ha enyhült is valamelyest a korábbiakhoz képest.

1991 óta - ahogy több latinamerikai ország gazdasági eredményei javultak, miközben KeletEurópában a reform nehezebbnek bizonyult a kezdeti várakozásoknál - a fejlett világban megint pozitív kép kezdett kialakulni a latinamerikai országokról. 1991ben a régió egésze átlagosan 3,6 százalékos GDP-növekedést ért el. Ez a tény, valamint a fejlett országok alacsony kamatlábaival szemben roppant magas latinamerikai kamatlábak nagyarányú tőkebeáramlást váltottak ki e térségbe. Ez nemcsak Mexikóba és Chilébe irányult, hanem Venezuelába, Brazíliába és Argentínába is, pedig ezen országok gazdaságában még távolról sem zajlottak le a kiigazítási folyamatok. A nyolcvanas években mindvégig szélsőséges méreteket öltött a nettó erőforráskivonás a régióból, 1991ben azonban megfordult az irányzat, s 1992ben még tovább nőtt a nettó tőkebeáramlás. A Washingtonban uralkodóvá vált új optimizmus arra a feltételezésre épült, hogy a latinamerikai országok végre

megvalósították a szükséges reformokat, aláírták az adósságrendezési megállapodásokat a Bradyterv szerint, stabilizálták a gazdaságukat, és ismét növekedési pályára álltak. Ez az optimizmus azonban, úgy tűnik, nem áll szilárd alapokon. Egyes országok, így Venezuela vagy Peru, amelyekről 1991ben úgy tartották, hogy a neoliberális reformok révén talpra állították gazdaságukat, súlyos politikai nehézségekbe ütköztek. Peruban újra autoriter kormányzat jött létre 1992ben. Az argentin stabilizáció továbbra is a pezo erős túlértékeltségére épül. Ugyanez áll Mexikóra is, bár enyhébb mértékben. Emellett a legtöbb latinamerikai ország még mindig nem birkózott meg a költségvetési válsággal.

A felsorolt tényekre tekintettel magától adódik néhány kérdés. Miért volt a válság annyira mély? Miért volt a régió gazdasági teljesítménye olyan rossz, ahogy azt az 1. táblázat mutatja? Miért csökkent LatinAmerikában a nyolcvanas évtizedben az egy főre jutó jövedelem 9,4 százalékkal, és miért esett vissza ugyanebben az időszakban a beruházások GDPn belüli részaránya 23,2ről 15,6 százalékra? Miért volt az egy főre jutó jövedelem 1991ben még mindig az 1977. évi szinten? Miért ugrott fel az infláció mértéke, mely 1980ban még csak 54,9 százalékos volt, 1990re 1185 százalékra? Miért lábaltak ki egyes országok a válságból, amikor mások még küszködnek, hogy kijussanak belőle? Latinamerika helyzetének milyen felfogása segíthet a válság megértésében és a belőle kivezető stratégiák kidolgozásában? Elegendő-e a politikusok populista intézkedéseire illetve a mértéktelen állami beavatkozásra visszavezetni a válságot, mint azt többen teszik?

1. táblázat

Néhány makroökonómiai mutatószám alakulása Latin-Amerikában

Mutatószám	1980	1990	1991	1992
GDP (1980 = 100)	100,0	112,0	116,0	118,8
Egy főre jutó GDP (1980 = 100)	100,0	90,6	92,2	92,78
Beruházás/GDP (százalék)	23,2	15,6	n. a.	n. a.
Külső adósság/export	2,2	2,9	2,9	2,8
Nettó erőforrástranszfer (milliárd dollár)	n. a.	-14,4	8,4	27,4
Infláció (százalék)	54,9	1185,0	198,7	410,7

Forrás: Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLA): Panorama Economico de America Latina 1990 and 1991. The World Bank: several World Bank Development Reports. Interamerican Development Bank: Economic and Social Progress in Latin America: 1990 Report.

Másik oldalról is közelíthetünk a problémákhoz. Mi szükséges a válság legyőzéséhez? Elegendő-e a stabilizáció megvalósítása, a privatizálás és a liberalizálás ahhoz, hogy automatikusan újra meginduljon a növekedés? Egyedül a neoliberális terápiának köszönhető-e néhány olyan ország viszonylagos sikere, mely azt alkalmazta? Nem lehetséges-e, hogy a neokonzervatív elképzeléseket csak részlegesen ültették át a gyakorlatba, s közben fokozatosan új LatinAmerikafelfogás és ennek megfelelő fejlesztési stratégia van kialakulóban - olyasvalami, amit legszívesebben "az állam válsága" megközelítésnek vagy szociáldemokrata megközelítésnek neveznék? Tényleg csakis konzervatív reformnak minősítendő-e a privatizáció, a kereskedelem liberalizálása és a dereguláció, vagy alkalmazhatják ezeket haladó, illetőleg baloldali politikusok és gazdaságirányítók is?

A latinamerikai válságot az adósságválság váltotta ugyan ki, de mélyebben fekvő oka az állam fiskális válsága volt: az a tény, hogy az állam csődbe jutott, elvesztette hitelképességét és tehetetlenné vált. Kiegészítő ok volt, hogy kimerültek a korábban sikeres fejlesztési stratégiának és a latinamerikai problémák ehhez illeszkedő felfogásának, az úgynevezett "nemzeti fejlesztési megközelítésnek" a lehetőségei. Ez a stratégia az importhelyettesítésre épült, és együtt járt a termelőszektorok működésébe való kiterjedt állami beavatkozással.

Két egymással versengő áramlat próbálja jelenleg a válság okait meghatározni és a kivezető utat megmutatni. Az egyik a neoliberális "washingtoni nézetrendszer" (Washington consensus), a másik a szociáldemokrata irányzatú "állam válsága" vagy "fiskális válság" megközelítés. E két áramlatnak vannak érintkezési pontjai mind a válság okaira, mind a megoldás módjára vonatkozóan. Különösen

kritikusan ítéli meg mindkettőt a populizmust, illetve a nemzeti fejlesztési megközelítést, amely hosszú időn át uralkodó volt LatinAmerikában, és egyetértene abban, hogy az állam túl nagyra nőtt ebben a régióban. Alapvetően különbözik viszont a véleményük a válság fő okáról és orvoslásának módjáról. A neoliberais felfogás szerint ugyanis az alapvető ok a túl nagyra nőtt állam mértéken felüli ereje, a fiskális válság megközelítés szerint azonban a válság fő oka a csődbe jutott állam fokozódó elgyengülése. Mindkét nézetrendszer szerint szükség van az állam karcsúsítására, privatizálásra és liberalizálásra, valamint a piacorientált reformokra. A *neoliberais megközelítés azonban az állam koordinatív szerepének gyengítését tekinti célnak, a fiskális megközelítés viszont éppen e szerep visszaszerzését tűzi célul*. A fiskális válság megközelítés valóságghűbb képet rajzol a latinamerikai válságról, s a követendő gazdaságpolitikára vonatkozó javaslata is kevésbé dogmatikus. Felhasználja a neoliberais felfogás pozitív elemeit, de nem hagyja magát megfertőzni azokkal a radikális neokonzervatív eszmékkel, melyek a neoliberais álláspont mögött meghúzódnak. Minthogy azonban a neoliberais nézetrendszer Washingtonból, a régió domináns külpolitikai erőközpontjából származik, a gyakorlatban megvalósított gazdaságpolitikák nagy valószínűség szerint ennek az elemeit is magukban foglalják. S a latinamerikai uralkodó körök mindenesetre azt fogják hajtogatni, hogy a "washingtoni nézetrendszert" ültetik át a gyakorlatba.

A korábbi helyzetértékelések

Amíg a latinamerikai országok fejlődő országoknak számítottak a harmincas és hetvenes évek között, a térség egymással versengő elemei arra keresték a választ, miért elmaradtak, "alulfejlettek" ezek az országok. Az értékelések nem szóltak a stagnálás és a válság okairól, egyszerűen azért nem, mert akkoriban gyors növekedés volt jellemző a régióra.

Az alulfejlettség három alapvető értelmezése vetélkedett egymással: a radikális marxisták által jegyzett *imperializmuselmélet*, a reformista *új dependenciaelmélet* és a konzervatív *modernizációs elmélet*. A második összhangban volt a Prebisch, Furtado és mások által kidolgozott latinamerikai strukturalizmussal, míg a harmadik neoklasszikus gyökerű volt. Mindkettő összeegyeztethető volt a *fejlődésgazdaságtannal* (development economics) is, amelynek létrehozásához főként Rosenstein Rodan, Lewis, Nurkse, Prebisch, Hirschman és Gerschenkron járult hozzá. *Az elméleti és ideológiai vita ellenére ezek az országok egységes és sikeres gazdasági stratégiát alkalmaztak: az állam által irányított, befelé forduló, importhelyettesítő iparosítás fejlődési útján jártak*. E stratégiához két alternatív politikai irányzat tartozott: a populista technobürokratikus és az autoriter technobürokratikus irányzat. Az előbbi baloldali, az utóbbi jobboldali elhajlást mutatott. Szavakban szinte mindenki demokrata volt, még az autoritáriusok is. Ez alól a kivételt a jobb és baloldali radikálisok jelentették - mindkettő jelentőség nélküli kisebbség volt. A kapitalizmus létjogosultságát a radikális baloldalt leszámítva, senki nem vonta kétségbe. Az állam által irányított importhelyettesítő stratégiát a konzervatívok és Washington szavakban elleneztek, a gyakorlatban azonban az üzletemberek és a kormányzatok mindaddig támogatták, amíg sikeres volt. Washingtonban az amerikai kormányzat és a nemzetközi szervezetek, csakúgy, mint az üzleti világ és a kereskedelmi bankok, lagymatagon kritizálták ugyan az importhelyettesítő stratégiát, a gyakorlatban azonban támogatták és finanszírozták azt. A Világbank egészen a hetvenes évek végéig a fejlődésgazdaságtan híve volt, és olyan iparosítási stratégiáé, amelyik nem állt messze a nemzeti fejlesztési megközelítéstől.

A válság

Az importhelyettesítési stratégia lehetőségei a hatvanas évekre kimerültek. A hetvenes években már csak mesterségesen, a könnyen hozzáférhető külföldi források révén lehetett ezt életben tartani. A tényleges árányok azonban, az állami beavatkozás okozta torzulások miatt egyre inkább eltávolodtak a piactisztító árszerkezettől. A magánvállalatok szubvencionálását és kisebb mértékben a fogyasztás támogatását még azután is sokáig fenntartották, hogy elvesztették eredeti indokukat, ami tovább rontotta az erőforrások elosztásának hatékonyságát. *Az állam állta mindvégig a számlát*. Súlyosbította a helyzetet, hogy a magánszféra megtakarításai, melyek a hetvenes években még magas szinten voltak, erősen visszaestek. A nyolcvanas évek elején a költségvetési deficitet finanszírozó növekvő külső adósságállomány az állam fiskális válságába torkollott (WERNECK [1987],

BRESSER PEREIRA [1987]).

Az akkoriban kirobbant hosszan tartó latinamerikai válság alapvetően a hetvenes évek elején hozott két döntésnek volt a következménye. Latinamerikai részről azé a döntés, hogy *olyan növekedési stratégia és intervenciós módszerek* (az importhelyettesítés) *mellett tartottak ki, melyek addigra működésképtelenné váltak*; a hitelező országok részéről pedig azé a döntés, hogy *készen álltak finanszírozni és ezzel mesterségesen életben tartani ezt a stratégiát*.

Ez a két döntés első lépésben megnövelte a latinamerikai országok adósságait, második lépésben pedig csődbe vitte, fiskális válságba sodorta mindegyik latinamerikai ország kormányzatát. A folyamat összetevői a következők voltak: a külső adósságállomány növekedése; ennek államosítása; a költségvetési deficit felduzzadása és a költségvetés megtakarításainak lepadása a kamatterhek növekedésének és a populista gazdaságpolitika folytatólagos alkalmazásának következtében; égbeszökő államadósság kialakulása és az állam hitelforrásainak a bedugulása.

A külső adósság kezdetben nem az államot terhelte döntő mértékben. A hetvenes években a külső adósságállomány hozzávetőleg felefele arányban oszlott meg a magánszféra és az állam között. A nyolcvanas évek elején azonban *államosították a magáncégek külső tartozásait*. Megengedték ugyanis ezeknek, hogy hazai valutában törlesszék külső adósságaikat a saját nemzeti bankjuknak, amely ennek fejében átvállalta tőlük a külföldi hitelezők kielégítését. Ez a gyakorlat amellet, hogy az államra hárította a vállalatok külföldi adósságait, még *szubvenciót is juttatott nekik, s készítette őket a további hitelfelvételre*, mert adósságaikat a rendszerint túlértékelt hazai valutában egyenlíthették ki. A latinamerikai kormányzatok - különösen Brazília - a külföld megtakarításait használták fel a nagyléptékű importhelyettesítő programjaik, sőt még a fogyasztás egy részének finanszírozására is (gazdasági populizmus). A nyolcvanas évek végére, mikor lezárult a külső adósság államosításának folyamata, az adósság hozzávetőleg 90 százaléka már a kormányzatokat terhelte. Továbbra is csak a magánszektor volt képes többletet elérni a külgazdasági kapcsolatokban, mégis az államtól várták most már az adósságok törlesztését. A vállalati külső adósságok államosítása a költségvetési deficit finanszírozásának természetellenes módszere és a fiskális válság kirobbantója volt. A hetvenes években a költségvetési deficitet még jobbra külföldi hitelekől finanszírozták; a nyolcvanas évek első felében már inkább a magánvállalatok befizetéseiből. Ezek rendszerint kedvezményes feltételek mellett, hazai valutában törlesztették külső adósságaikat az államnak, amely viszont nem rendelkezett elegendő valutával ahhoz, hogy a külföldi bankokkal szembeni fizetési kötelezettségeket teljesítse. A nyolcvanas évek végén azután néhány országnak - például Mexikónak és Chilének - sikerült a bérek és a belső fogyasztás visszafogásával drasztikusan csökkentenie a költségvetési deficitet, a latinamerikai országok többségében azonban tovább mélyült a költségvetési válság.

Ekkorra gyakorlatilag valamennyi latinamerikai ország elkötelezte már magát a restriktív költségvetési politika mellett. A költségvetési deficit azonban már olyan magas volt, s ennek egyik összetevőjeként olyan súlyossá váltak az államadósság kamatterhei, hogy a kormányzatok nem voltak többé képesek a megfelelő kiigazítási politika megvalósítására. Ekkor még a magánszféra külső adósságainak kormányzati tartozássá való átalakítása egyszerű módszert kínált a folyó deficit finanszírozására. Így a külső hitelfelvétel, amely a hetvenes évek állami vezérlésű importhelyettesítő stratégiáját és a költségvetés túlköltekezését fedezte, a nyolcvanas évek első felében közvetett módon tovább súlyosbította az állam pénzügyi helyzetét, mert az adósságok államosítása tovább éltette a fiskális fegyelem hiányát, és megalapozta a mély költségvetési válságot.

A fiskális válság jelentése

Az állam fiskális válságának fogalmát elsőként James O'Connor használta abban az értelemben, hogy az államot fokozódó nehézségek elé állítja egyes gazdasági szektorok és a megfelelő társadalmi csoportok növekvő igényeinek a kielégítése (O'CONNOR [1973]). Az általam itt kifejtett gondolatok is ezen a fogalomhasználaton alapulnak. Az *állam fiskális válsága* kifejezés persze szószaporító megfogalmazás, mivel minden fiskális válság az államhoz kapcsolódik. Mégis a használata mellett

döntöttem, amikor 1987ben nyilvánvalóvá vált számomra,¹ hogy az államnak központi szerepe van a latinamerikai válságban. Ugyanígy joggal beszélhetnénk az állam finanszírozási válságáról is, mivel minden fiskális válságnak az a végső kimenetele, hogy az állam egyre nehezebben képes kiadásait finanszírozni.

Az állam fiskális válságának öt összetevője volt a nyolcvanas években Latinamerikában: 1. költségvetési deficit; 2. nagyon alacsony vagy egyenesen negatív költségvetési megtakarítás; 3. mértéktelen külső és belső adósságállomány; 4. az állam alacsony hitelképessége, ami a nemzeti valutába vetett bizalom hiányában és a belföldi adósságállomány rövid lejáratúvá válásában nyilvánul meg (lásd az egynapos kincstárjegyek piacát Braziliában²); 5. a kormányzat hiányzó szavahihetősége.³

A költségvetési deficit, valamint az elégtelen, sőt esetleg negatív költségvetési megtakarítás a közgazdasági zsargon szerint a fiskális válság flow jellegű vonása, míg a külső és belső államadósság mérete stockjellegű tulajdonság. Voltaképpen az állam hitelforrásainak bedugulása a fiskális válság legalapvetőbb ismérve. Magas lehet ugyanis valamely országban a költségvetési hiány és az államadósság összege is, ettől azonban az államnak még nem kell elvesztenie hitelképességét, és a kormányzatnak a szavahihetőségét. Ez a helyzet például az Egyesült Államokban és Olaszországban, ahol a deficit és az államadósság ellenére sincs fiskális válság, vagy ha van is, sokkal enyhébb, mint a latinamerikai válság. Az állam hitelforrásainak elapadása tehát a fiskális válság leglényegesebb jellemzője, ekkor az állam már csak a seigniorage révén, azaz pénzteremtéssel képes a deficitet finanszírozni. Ha az állam már teljesen elvesztette a hitelforrásait, más szóval, ha a fiskális válság akuttá és ellenőrizhetetlenné vált, akkor az állam nem képes többé a nemzeti fizetőeszköz funkcióinak megőrzésére, és hiperinfláció lesz a legvalószínűbb végkifejlet.

A fiskális válság legtöbb jellemzője magától értetődő. Mégis azt hiszem, fontos kiemelni az elégtelen költségvetési megtakarítások (public savings) kérdését. A fiskális válság alapvető flow jellegű vonása ugyanis nem a költségvetési deficit, hanem a negatív költségvetési megtakarítás. Ennek a tényezőnek stratégiai jelentősége van, különösen a fejlődő országokban. A negatív költségvetési megtakarítás ugyanis közvetlen oka az alacsony beruházási rátáknak és az egy főre jutó jövedelem stagnálásának.

A költségvetési megtakarítás (S_G) egyenlő a folyó állami bevételek (T) és a folyó kiadások (C_G) különbözetével, ahol az utóbbiba a kamatfizetéseket is beszámítjuk.⁴ Képletben:

$$S_G = T - C_G.$$

A költségvetési megtakarítás más fogalom, mint a költségvetési deficit (D_G), amely egyenlő a folyó állami bevételeknek és az összes állami kiadásoknak - ideértve az állami beruházásokat (I_G) - a különbségével, s megegyezik az államadósság növekményével:

$$D_G = T - C_G - I_G.$$

A fenti összefüggésekből következően az állami beruházásokat a költségvetési megtakarításból, valamint a költségvetési deficitből lehet finanszírozni (ha a reálseignioraget figyelmen kívül hagyjuk):

$$I_G = S_G + |D_G|.$$

A költségvetési megtakarítás, illetve a költségvetési deficit megkülönböztetése nagyon lényeges. Mindkettő szerepel a standard nemzeti elszámolási rendszerben, egyetlen hiányossággal: az állami vállalatokat figyelmen kívül hagyják a költségvetési megtakarítás kiszámításában. Ennek ellenére kevés közgazdász használja elemzési eszközként a költségvetési megtakarításokat.⁵ Az a stabilizációs irodalom, mely az IMF által elfogadott fiskális és monetáris kiigazítási politika gondolkörében mozog, szinte kivétel nélkül a költségvetési deficittel foglalkozik. Magam viszont meg vagyok

győződve arról, hogy bármely gazdaság elemzése során *legalább olyan fontos a költségvetési megtakarítások vizsgálata, mint a költségvetési deficité.*

Különös jelentőséget kap a költségvetési megtakarítások fogalma, ha a költségvetési beruházásokat széles értelemben fogjuk fel. E széles értelmezés szerint a költségvetési beruházásokba nemcsak azok a szorosabban vett beruházások tartoznak bele, amelyek iránt a magánszektor nem tanúsít érdeklődést (rendszerint az infrastruktúra kiépítése), hanem a humán beruházások (oktatás, egészségügy), valamint a közbiztonságba való beruházások (rendőrség, börtönök) is. Ide tartoznak ezen felül a szabad költségvetési kiadások - melyek abban az értelemben "szabadok", hogy nem a közhivatalnokok díjazásához, illetőleg a folyó állami szolgáltatások finanszírozásához kötődnek, hanem az ország versenyképességének javítására szolgálnak. Ide sorolhatók a magánberuházások ösztönzésére, illetve szubvencionálására (agrár és iparpolitika), valamint a magánszektor technológiai fejlesztésének támogatására fordított kiadások.

Ha a költségvetési megtakarítások nullává válnak, akkor az állam csak a költségvetési deficit révén finanszírozhatja beruházásait. Ám ha a cél a költségvetési deficit csökkentése - ami nélkülözhetetlen része a fiskális válság megoldására szolgáló bármely programnak -, *akkor valószínűleg sor kerül a költségvetési beruházások megnyirbálására, s ezáltal a gazdasági növekedés feltételeinek lerontására.* Nulla költségvetési megtakarítás mellett tehát, ha az állam beruház, akkor növeli az államadósságot, és tovább rontja a hitelképességét, a deficit felszámolásával ellenben a beruházásokról kell lemondania. Amennyiben pedig negatív a költségvetési megtakarítás, akkor még zéró költségvetési beruházás mellett is deficitessé lesz az állami költségvetés. *Ez a deficit már folyó kiadásokat finanszíroz, tipikus esetben az államadósságok kamatait.* Az állam így is, úgy is megbénul, képtelenné válik a gazdasági növekedést elősegítő intézkedések kidolgozására és megvalósítására. Éppen ez a bénultság utal leginkább a fiskális válság és a gazdasági stagnálás összefüggésére.

A válság washingtoni értelmezése

A latinamerikai válság kirobbanását követően a hitelezők is kialakították álláspontjukat a válság okairól és gyógy módjáról. Álláspontjuk két fejlődési szakaszon ment keresztül. Az első szakaszra, amely 1982-től 1984-ig tartott, a válság eljelentéktelenítése, pusztán likviditási válságként való felfogása volt a jellemző. A második szakaszban, amely 1985-től számítható, kezdték komolyan venni a válságot. Ekkor már a költségvetési és fizetési mérleg kiigazítása mellett elengedhetetlennek tartották a "strukturális", azaz piacorientált reformokat is.⁶ Végül kiformalódott az úgynevezett washingtoni nézetrendszer a hetvenes évek közepe óta a fejlett világban teret hódító neoliberális, konzervatív gondolkodási áramlat befolyására.

A washingtoni felfogás tudomásul vette a válság létét, de csak korlátozott formában. Okait a következőkben jelölte meg: *fegyelmetlen költségvetési politika* (vagyis gazdasági populizmus), ami költségvetési deficitet idéz elő; valamint a *túlzott állami beavatkozás*, különösen az állami vállalatokon, a külkereskedelmi korlátozásokon, valamint a beruházások és a fogyasztás különféle szubvencióin keresztül. Az ajánlott gyógy módok: a költségvetési deficit kiküszöbölését célzó fiskális kiigazítás; a deregulációt és az államapparátus leépítését szolgáló strukturális, vagyis piacorientált reformok (főképp a kereskedelem liberalizálása és a privatizálás); valamint a külső adósságok korlátozott csökkentése (az 1989-es Bradyterv alapján).

Az adósságválságot nem tekintették a válság egyedüli legfontosabb okának. Sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a belső tényezőknek. A legtöbb elemzés szerint az 1989 februárjában megszületett Bradyterv jó irányba mutat ugyan, de a tervben foglalt adósságcsökkentés elégtelen. *A kiigazítás és a reformok terhe e szerint szinte kizárólag az adós országok vállaira nehezedne.* Ám röviddel azután, hogy Mexikó aláírta a Bradyterv szerinti első adósságegyezményt, megnőtt a tőkebeáramlás, s Mexikó kezdett jobb gazdasági eredményeket elérni. Az elemzők azon nyomban okozati kapcsolatot véltek felfedezni az egyezmény megkötése és a tőkebeáramlás között. A forró pénz azonban nem azért áramlott a régióba, mert Latinamerika megoldotta a gazdasági problémáit, és

újból elindult a növekedés útján, hanem mert vonzották a magas kamatlábak, amelyek az adósságválság által kiváltott bizalmatlanság fonák következményei voltak. Ezzel együtt Washington és a bankok meggyőzték magukat arról, hogy az adósságválság véget ért. Elillant a készítés valódi megoldás kidolgozására (BRESSER PEREIRA [1992]). 1990 óta washingtoni mértékadó körök jelmondatként hajtogatják, hogy "az adósságválságot messze túlbecsülték"; ez az értékelés a neoliberális megközelítés sarkpontjává vált.

A washingtoni felfogást bírálva, J. Fanelli, R. Frenkel és G. Rozenwurcel megállapította, hogy a latin-amerikai válság "...nem az importhelyettesítő stratégia gyengeségeiből ered, hanem sokkal inkább a nyolcvanas évek eleji külgazdasági sokkhoz való alkalmazkodás dinamikájából. Valójában a gazdasági növekedés legfőbb korlátja az adósságválság által előidézett külső és költségvetési egyensúlyhiány elhúzódó jellege, amelyet tízévi kiigazítás sem tudott kiküszöbölni." (FANELLI-FRENKEL -ROZENWURCEL [1990] 1. o.). A három argentin közgazdász alábecsülte ugyan az importhelyettesítési stratégia kimerülésének jelentőségét, a válság eredetére és természetére adott magyarázatuk azonban pontosan tükrözi a fiskális válság megközelítés álláspontját.⁷

Másodszor, nem a gazdasági populizmus volt a válság elsőrendű politikai összetevője, mint ahogy Washingtonban általában gondolják.⁸ A populista gazdaságpolitika kétségkívül ludas volt benne, csak hogy populizmus mindig is létezett LatinAmerikában, 1980 előtt mégsem emelt gátat az elfogadható árstabilitás és gazdasági növekedés előtt. Az a történelmi tény, mely a latinamerikai gazdaságokat addig soha nem tapasztalt fiskális válságba sodorta, éppen egy *nem populista döntés* volt. Ezt jobbra katonai rezsimek hozták meg, amennyiben a hetvenes években lehetővé tették óriási külföldi kölcsönök felvételét, majd e tartozásokat állami kötelezettségekké alakították át. A neoliberális megközelítés olyasmiről teszi tehát felelőssé a populizmust, ami nem elsősorban annak a hibája (BRESSER PEREIRA-DALL'ACQUA [1991], CARDOSO-HELWEGE [1992]). Nem lehet véletlen, hogy az egyetlen latinamerikai ország, mely kielégítő gazdasági növekedést ért el a nyolcvanas években, az a Kolumbia volt, amely előzőleg nem vett magára óriási külföldi adósságot.

A fiskális válsággal küszködő latinamerikai gazdaságok alapvető vonása, hogy az állam képtelen adókból, különösképp jövedelemadókból finanszírozni a kiadásait. *A gazdagok LatinAmerikában nem viselik a közterhekből rájuk jutó részt.* Az adóteher következetesen alacsony, nemcsak a fejlett országokkal összehasonlítva, hanem a latinamerikai szint közelében álló ázsiai országokhoz képest is (KAGAMI [1990]). A latinamerikai adóztatás szisztematikusan degresszív, mert az adóbevételek főként a közvetett adókból származnak.

Az állami kiadásokat eredetileg exportadókból finanszírozták LatinAmerikában. Később, amikor a primer termékek exportján realizált járadékok visszaestek, az állami beruházásokat közvetett adókból finanszírozták; az ebből származó bevételt az adóztatott szektorok forrásainak kiegészítésére fordították.⁹ Jellemző volt ezenfelül a monopolista állami vállalatok profitjának reinvesztálása,¹⁰ és a társadalombiztosítási alapok megcsapolása, melyek a létrehozásuk utáni első években természetesen többletet mutatnak. Amikor az állami jövedelemforrások a hetvenes években különféle okokból kimerültek vagy legalábbis elégtelennek bizonyultak, a külföldi hitelfelvétel egyszerű módszerként kínálkozott az állami kiadások fedezésére. Kimerült persze ez a forrás is, így végül az inflációs adó kapott egyre nagyobb szerepet az állam finanszírozásában.

Az állami kiadások finanszírozásának normális módja, vagyis az adóztatás, különösen a jövedelmek adóztatása, LatinAmerikában sohasem volt bevett gyakorlat.¹¹ Mint Adam Przeworski megállapítja: "...az alapvető kérdés az, hogy politikailag és adminisztratív módon képes-e az állam összegyűjteni adóbevételét azoktól, akiknek módjában lenne adót fizetni. Néhány latinamerikai országban, különösen Argentínában olyan mélyre süllyedt az állam, hogy egyetlen módon tud napról napra vegetálni: ha kölcsönt vesz fel azoktól, akik adófizetők lehetnének." (PRZEWORSKI [1990] 20-21. o.). Ám tekintsék mások a populizmus sajátosságának ezt a jelenséget, én azonban *a latinamerikai kapitalista állam autoriter, korlátozottan demokratikus jellegének megnyilvánulását látom benne, ami*

abból fakad, hogy az állam alárendelt a gazdagoknak.

A populizmus és az autoritárius uralom mellett lehet még egy harmadik magyarázata is annak, hogy a latinamerikai kormányzatok elégtelen mértékben adóztattak, s ehelyett a deficitre hagyatkoztak, melyet kezdetben a külső hitelfelvétellel, majd az inflációs adóval finanszíroztak. Egyes, az "új politikai gazdaságtan" irányzatához kötődő szerzők e jelenséget a politikai bizonytalansággal és a politikai polarizációval hozzák kapcsolatba. A leváltás kilátása (bizonytalanság) és a társadalmi csoportok éles konfliktusa (polarizáció), mely a szélsőségesen egyenlőtlen jövedelemelosztás következménye, arra indítja a kormányzatokat, hogy adósságba verjék magukat, mert ezt úgyis a későbbi kormányzatok fizetik meg, amelyek valószínűleg más társadalmi csoportokat képviselnek (ALESINA-TABELLINI [1988], ALESINA-EDWARDS [1989], EDWARDS-TABELLINI [1990]).

A washingtoni nézetrendszert WILLIAMSON [1990] öntötte írásos formába, amit azonnal a neoliberais eszmékkel azonosítottak. Valójában e felfogás a neoliberalizmusnak egy enyhébb válfaja, minthogy kidolgozóira, a washingtoni hivatalnokokra nem jellemző a neoliberális vagy neokonzervatív irányzatok dogmatizmusa. A neoliberálisok például a minimális állam mellett törnek lándzsát, Washington azonban pozitív szerepet tulajdonított az államnak a szociális kiadások (oktatás és egészségügy), valamint az infrastrukturális beruházások területén, még konzervatívabb korszakában is, a késői nyolcvanas években, amikor a szóban forgó nézetrendszert általánosan osztották.

A washingtoni nézetrendszer e viszonylag - a neoliberális eszmékhez képest - mérsékelt formája, valamint a nyolcvanas évek vége óta bekövetkező módosulásai azt a kérdést vetették fel, hogy vajon valóban van-e különbség közte és az állam válsága megközelítés között. Van. Először is azért, mert nem X vagy Y szándékait tesszük mérlegre, hanem a washingtoni vezetők mértékadó kijelentéseit. Másodszor, nem vagyunk tekintettel a nézetek időközben bekövetkezett módosulásaira. Az ugyan kétségtelen, hogy kiforrálódása után nem sokkal már bomlásnak is indult e nézetrendszer, ez a tény azonban nem teszi semmissé eredeti változatának alapvetően neoliberális indíttatását.

A fiskális válság megközelítés

A washingtoni felfogás úgy tekint magára, mint az importhelyettesítő iparosítási stratégia, illetve a latinamerikai nemzeti fejlesztési megközelítés egyedüli alternatívájára. Ez azonban tévedés, mert az új tények új megközelítésmódokat tesznek szükségessé. A nemzeti fejlesztési megközelítés tulajdonképpen két latinamerikai önértelmezés közös elnevezése: a nemzeti burzsoá interpretációé és az *új dependenciaelméleté*. E két áramlat között szoros kapcsolat állt fenn. Akkor váltak képtelenné a latinamerikai fejlődés megmagyarázására, amikor a nyolcvanas évek elején kitört a válság.¹² A neoliberális kritika abban az érben fogalmazódott meg és virágzott, melyet e két korábbi felfogás válsága hagyott maga után. De mint minden ideologikus elmélet, ez is hamarosan dogmatikusnak és valóságidegennek bizonyult. Most, ahogy szűnőben a nyolcvanas évek válsága, egy új szintézis van kialakulóban. Ez a latinamerikai fejlődés harmadik paradigmatis elméletévé válhat, ha egyszer valóban rendszeresen kifejtik. Azt javaslom, hogy az állam válsága vagy a szociáldemokrata megközelítés nevet adjuk neki.

Az állam válsága megközelítés közvetlenül az új dependenciaelméletben gyökerezik, előrelép azonban a piacorientált reformok és a piaciállami kettős koordináció irányában. Elismeri, hogy valóságos gond a populista fiskális fegyelmezetlenség, s hogy a költségvetési deficit súlyos baj, de hozzáteszi, hogy a problémát nem lehet a fiskális fegyelmezetlenségre leegyszerűsíteni, mert komolyabb annál. Fiskális válságról van szó, mellyel a legtöbb latinamerikai ország szembekerült már.

A fiskális válság megközelítés nemcsak a deficittel hozza összefüggésbe a költségvetési válságot, hanem a mértéken felüli államadóssággal és a negatív költségvetési megtakarítással is, valamint annak következményeivel, hogy elapadtak az állam hitelforrásai (vagyis nem tudja kiadásait másként, mint a

seigniorage révén finanszírozni). Elveszett emiatt ráadásul a kormányzat szavahihetősége és cselekvőképessége is. Ez a megközelítés elismeri, hogy az állam túl nagyra nőtt, az állami vállalatok rendszerint alacsony hatékonyságúak, az eltorzult reguláció rendszerint a bürokraták és egyes iparágak különérdekeit szolgálta, s hogy a nemzeti fejlesztési megközelítés deformálódott a populizmus hatására. Emiatt támogatja a piacorientált reformokat, különösen a kifelé tekintő, export vezérelte iparosítást. Nem keveri azonban össze egymással a piacorientált reformokat a piaci koordináció kizárólagossá tételével. A gazdaságnak erősen piacorientálttá kell válnia, azaz amennyire csak lehet, erősíteni kell a termelés belső és külső versenyképességét. *A gazdasági koordinációnak viszont vegyesnek kell lennie. Az erőforrások allokációját alapvetően a piacra kell bízni, az államra azonban megreformálását. A fiskális kiigazítást követően új és fontos koordinációs feladatok is várnak az államra nemcsak a szociális szférában, hanem a technológiai fejlesztés és a külkereskedelem területén is. Emellett fő felelőse marad az infrastrukturális beruházásoknak.*

A fiskális válság megközelítés lényegéhez tartozik az a felismerés, hogy a válság a túlságosan gyenge, nem pedig a túlzottan erős államnak a következménye. A válságot tehát nem az állam túl naggyá és túlságosan erőssé válása okozta, hanem az, hogy bár túl nagyra nőtt az állam, de gyenge saját speciális feladatainak ellátására, és képtelenné vált a piac kiegészítésére, úgy ahogy kellene. Az államot legyengítette és cselekvésképtelenné tette a költségvetési válság, amely az államapparátus rendezetlen és aránytalan felduzzadásából fakadt. *A strukturális reformoknak éppen ezért nem a "minimális államot" kell célba venniük, hanem az állam megerősítését, és olyan új fejlesztési stratégia kidolgozását, mely összhangban van az állami beavatkozás új és korlátozott formáival.* Tudomásul véve az állami beavatkozás ciklikus és folytonosan változó jellegét (BRESSER PEREIRA [1993e]), az állami beruházásoknak a szociális szféra és az infrastruktúra mellett a csúcstechnológiai iparágakba és a környezetvédelembe keli irányulniuk.

Hibás az a feltételezés, hogy a stabilizáció és az állami beavatkozás visszaszorítása elegendő a növekedés beindulásához. A liberalizáló reformok megerősítik ugyan a piaci koordinációt és javítják az erőforrások allokációját, a hatékonyabb gazdasági rendszer azonban még nem elég a növekedéshez. A növekedés újraélesztéséhez le kell győzni a fiskális válságot, vissza kell nyerni a költségvetés megtakarító képességét, és új fejlesztési stratégiát kell kijelölni. A nemzeti fejlesztési megközelítés hangsúlyozta ugyan az állam szerepét, de abban a hiszemben, hogy a keynesi elméletet követi, elfogadta, sőt pártolta is a krónikus költségvetési deficitet. E populista szemlélet önellentmondó. Támogatói gyengítették azt az államot, amelyet erősíteni szándékoztak. Mint korábban megállapítottuk, a költségvetési megtakarítás a folyó állami bevételek és a folyó kiadások különbözete. Az állam csak akkor lehet erős, és vállalhat stratégiai szerepet a fejlődési folyamatban, ha a költségvetési megtakarításokból tudja finanszírozni a beruházásait, szociális kiadásait és gazdaságpolitikáját, ahelyett, hogy növekvő adósságokat venne magára.

Az állam válsága vagy szociáldemokrata megközelítés¹³ a latinamerikai gazdasági nehézségeket legalább annyira az adósságproblémának tulajdonítja, mint amennyire a gazdasági populizmust teszi értük felelőssé. Mindkettőnek szerepe volt az állam fiskális válságában, amely kiugróan magas inflációs rátákban nyilvánult meg. Minthogy előbbutóbb sor kerül az árak és a bérek informális indexálására, a magas infláció gyakran krónikus, tehetetlenségi jelleget ölt.¹⁴ Különösen igaz volt ez Brazíliára. E megközelítés fényében az inflációt megszüntető stabilizációs programoknak az ortodox költségvetési és monetáris politika mellett magukban kell foglalniuk a jövedelempolitikát és az államadósság csökkentését is. Miután megvalósult a stabilizáció, piacorientált reformoknak kell következniük. Az e reformokból kikerülő államnak azonban - miközben kisebb lett és szervezetében átalakult - nemcsak politikai és jóléti, hanem gazdasági funkciókat is el kell látnia, különösképpen az export támogatását szolgáló szelektív iparpolitika területén.

Bár a fiskális válság felfogásnak a nemzeti fejlesztési megközelítés és a dependenciaelmélet volt az elődje, melyek még a hetvenes években is uralkodtak, valamennyire mégis különbözik tőlük. A nemzeti fejlesztési megközelítéshez képest az a fő különbség, hogy ez a felfogás a fejlettségbeli lemaradás okait "strukturálisnak" nevezte, és közvetlen összefüggésbe hozta az imperializmussal, a szociáldemokrata irányzat feltételezése viszont az, hogy az okok bizonyos mértékig "stratégiai"

jellegűek, s döntően hazai eredetűek. Az állam válsága megközelítés számára az elmaradottság nem végzetes, s nem is elsősorban az imperialista kizsákmányolással magyarázható. Az elmaradottság ennél fogva felszámolható, ha helyes hazai stratégiát alkalmaznak, különösen ha a rendezett költségvetésű állam összefog a magánszektorral, és együtt alakítják ki a fejlesztési stratégiát. A szociáldemokrata megközelítés másfelől bírálja a populizmust is, mely sokszor eltorzította a nemzeti fejlesztési irányzatot. Az állam válsága megközelítés ugyanakkor, akárcsak elődei, tagadja a minimális állam tézisé. Tisztában van emellett a külső tényezők jelentőségével is, melyek a nyolcvanas években az adósságválságban és a fejlett országok protekcionista politikájában nyilvánultak meg. Kritikával kezeli továbbá azokat a szokványos látleteket és recepteket, melyek figyelmen kívül hagyják a latinamerikai országok sajátosságait.

Az adósságválság kitörése óta Washington olyan kiigazítási programokat támogatott, amelyek a költségvetés egyensúlyának visszaállítását a folyó kiadások és az állami beruházások csökkentésével szándékoztak elérni. A költségvetési deficit felszámolásának az adók emelésén és az államadósság csökkentésén alapuló alternatív módja kevesebb figyelmet kapott.¹⁵ Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a fizetési mérleg kiegyensúlyozását és az árak kiigazítását olyan fontosnak tekintették, hogy a *költségvetési kiigazítás minőségére nem fordítottak gondot*. A költségvetési beruházások lefaragása számukra éppen olyan jó, mint a folyó kiadások megnyirbálása. A kiadások visszafogását különben tartották az adók növelésénél, s nem voltak tekintettel arra, hogy a kiadások csökkentése rendszerint visszafejlődést eredményez, miközben az adók emelése a jövedelemelosztás eszköze lehet.¹⁶ Az adósságcsökkentést következetesen a legvégső esetre hagyták. Azt az elgondolást pedig, hogy a költségvetési megtakarítások kialakítása a reformok lényeges összetevője, rendszerint figyelemre sem méltatták.

Ezzel szemben a fiskális válság megközelítés kiinduló hipotézise szerint a növekedés nem indul meg automatikusan a stabilizáció után, vagy mert a stabilizációt a költségvetési beruházások rovására valósítják meg, vagy mert a reformok nem foglalkoznak a költségvetési megtakarítás ügyével. Ez a megközelítés azt állítja, hogy *a növekedés csak akkor fog visszatérni, ha a stabilizációt és a piacorientált reformokat összekötik a költségvetés megtakarító képességének helyreállításával és az állam új stratégiai szerepének meghatározásával*. A fiskális válság ugyanis nemcsak abból áll, hogy az állam nem jut már hitelekhez, s így nem tudja finanszírozni működését, hanem abból is, hogy elvesztette beruházó képességét, és ezzel azt a lehetőséget, hogy hosszú távú gazdaságpolitikai célokat kövessen az ipar, a mezőgazdaság és a technológiai fejlődés érdekében. Ha egyszer sikerül leküzdeni a fiskális válságot, a költségvetésnek újra megtakarítóvá kell válnia, hogy növekedési programokat tudjon finanszírozni.¹⁷

A neoliberális felfogás szerint a magánmegtakarítások és beruházások helyettesíteni fogják az állami beruházásokat. Való igaz, hogy a feldolgozóipari és az infrastrukturális beruházásoknak ez volt a történelmi tendenciája. Németországban és Japánban az állam - mint a termelőszektorok közvetlen beruházója - döntő szerepet játszott a 19. század végén. Századunk elejétől kezdve azonban ez a szerep folyamatosan csökkent, és egyúttal átalakult. Az említett országokban az állam ezzel együtt továbbra is alapvető szerepet tölt be a szociális szférában, valamint a gazdasági fejlődés előmozdításában az ipar és külkereskedelempolitika révén. Az 1980-as években elkezdett privatizáció az állami tulajdon magántulajdonnal való helyettesítésének már a második nagy történelmi hulláma. Ezt nem csupán ideológiai indíttatásból hajtották végre, hanem emellett - vagy főként - fiskális okokból is. A privatizáció is hozzájárulhat az állam fiskális válságának megoldásához. *Állami vállalatok eladásával az állam csökkenti a magánszférával szembeni adósságát - illetőleg ezt kellene elérnie*.

A fejlett országokhoz hasonlóan a fejlődő országokban az államnak a továbbiakban is alapvető szerepet kell betöltenie a szociális szférában és a fejlődés támogatásában. Az állam válsága vagy a szociáldemokrata megközelítés szerint az államnak Latin-Amerikában is kiegészítő, de ezzel együtt stratégiai szerepet kell majd játszania a gazdaság koordinálásában és a gazdasági növekedés előmozdításában, amint az Japánban történt, és ahogyan Kelet és Délkelet-Ázsiában történik. E régió

országai kiemelkedő ütemben fejlődnek, kiegyensúlyozott állami költségvetéssel rendelkeznek, s a költségvetési megtakarításokat a fejlődés előmozdítására használják.

A szociáldemokrata megközelítés híve a kereskedelem liberalizálásának, de nem tekinti varázsszernek. Collin Bradford Jr. megállapítása szerint a fejlesztési stratégiák újabb keletű irodalma két módját látja a nemzetközi versenyképesség elérésének: 1. "a nemzetgazdaság belső versenyképességet célzó strukturális reformja, amely dinamikus növekedéssel és az exportkínálat fokozódásával jár"; és 2. "a nemzetközi versenyképességet célzó kereskedelempolitikai reform, amely lehetővé teszi a gazdaság igazodását a külső kereslethez" (BRADFORD [1991] 88. o.). A washingtoni megközelítés az utóbbi lehetőséget részesíti előnyben. Képviselői felsorolják a "sikeres kifelé tekintő stratégia előfeltételeit" (KRUEGER [1985]), de meglehetősen nyilvánvaló, hogy szerintük a legfontosabb előfeltétel maga a kereskedelem liberalizálása és a külgazdasági nyitás. A szociáldemokrata megközelítés ezzel szemben az első stratégiát tartja kívánatosnak (FAJNZYLBER [1990]). A kereskedelem liberalizálása ugyan önmagában is megfelelhet az olyan kis országok számára, mint Szingapúr, Hongkong, vagy Uruguay, a nagy latinamerikai országok esetében azonban a kereskedelem liberalizációja csak egyik eleme lehet egy olyan fejlesztési stratégiának, mely magában foglalja a költségvetési megtakarításokat, a képzési és technológiai beruházásokat, valamint az export támogatását is.

Az importhelyettesítési stratégia túlhaladott, lehetőségeit már régen kimerítette. Ez a stratégia nem tette nemzetközileg versenyképessé a preferált ágazatokat. Nem sok értelme van azonban abban reménykedni, hogy a növekedés automatikus visszatéréséhez elegendő, ha az állam stabilizál, liberalizálja a kereskedelmet és fejleszti az állami oktatást. Bradford megfogalmazásában: "Az export vezérelte növekedés (neoliberális) eszméje arra a feltételezésre épül, hogy ha a viszonyok rendben vannak, akkor lesz export, de ez az elmélet nem jelöli meg a dinamikus exportbővülés hajtóerőit azon a statikus hatékonyságjavuláson kívül, melyet a helyes árárányok kialakulásának allokációs hatásai kiváltanak. A növekedés vezérelte export (pragmatikus) eszméje a növekedési folyamatot aktiváló tényezők gazdagabb választékára épül. Ez a felfogás a tudás bővítésének folyamatára összpontosít, melynek belső forrásai az oktatás, szakképzés, művelődés, K + F támogatás és hasonló, de éppoly lényeges a külföldi technológiák megszerzése a nyitott gazdaság politikája révén" (BRADFORD [1991] 93. o., zárójelek tölem - L. C. B. P.).

A szociáldemokrata megközelítést nem szabad a washingtoni felfogás elvetéseként felfogni, hanem inkább olyan alternatívájának, mely sokban egyetért vele. Mindkettő szemben áll a nemzetpopulista nézetrendszerrel, amely még létezik LatinAmerikában, bár a hitele és támogatottsága gyorsuló ütemben fogyatkozik.¹⁸ A szociáldemokrata irányzat belátja, hogy csökkenteni szükséges az állam méreteit, mely rettentően megnőtt az utóbbi ötven év folyamán, s egyetért azzal, hogy ez a felduzzadás súlyos torzulásokra vezetett, mivel az állam mindinkább a járadékvadászok különérdekeinek szolgájává vált. Nem teszi viszont magáévá azt a neoliberális axiómát, mely szerint "az állam kudarca rosszabb, mint a piac kudarca, s a megoldás az állami beavatkozás minimumra szorítása". *Az állam kudarca valójában attól függ, hogy saját ciklikus bővülésének és összehúzódásának éppen milyen szakaszában van.* Ha már a különféle érdekcsoportok uralma alá került, és a fiskális válság áldozatává vált, akkor valóban az állam kudarca nyom többet a latban. Ebben a helyzetben a piacorientált reform nem más, mint az állam szükségessé vált reformja. Amint megtörténik ez a reform, amely hasonlít az üzleti vállalkozások időnként esedékes átszervezésére, az állami politika ismét visszanyeri hatékonyságát és hatásosságát, s az állam újra képes lesz kiegészítő jellegű, de stratégiai fontosságú szerepet vállalni a gazdaság koordinációjában.

A piacorientált reformok nem képezik tehát a neokonzervatív gondolkodás monopóliumát. Számíthatnak a szociáldemokrata irányzat támogatására is, feltéve, hogy nem radikálisak és dogmatikusak, nem a minimális állam irreális célját tűzik maguk elé. A szociáldemokrata felfogás ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a válság okainak neoliberális kimutatása egyoldalú és részben téves: a mély fiskális válságot leegyszerűsíti a költségvetési fegyelem hiányának voluntarisztikus beállítására; alábecsüli az adósságválság szerepét; nem veszi tudomásul, hogy közös érdekek mellett érdekütközések is vannak LatinAmerika és a fejlett országok között.

A szociáldemokrata irányzat szerint a latinamerikai válságot több tényező váltotta ki: a populizmus és a nemzeti fejlesztési irányzat évtizedek alatt felhalmozódó torzulásai; az állam mértéktelen és aránytalan felduzzadása; a külső adósság terhei; az importhelyettesítő stratégia kimerülése és mindezen tendenciák közvetlen következményeként az állam fiskális válsága. Ez a válság cselekvésképtelenné, hátráltató tényezővé teszi az államot, amely így nem tud a növekedés hatékony előmozdítójává válni.

Az állam fiskális válságát világosan meg kell különböztetnünk az egyszerű költségvetési lazaságtól vagy a deficitől. A fiskális válság nem rövid távú, alkalmi jelenség, hanem már kifejlett, strukturális baj. Az állandósult költségvetési deficit persze előbbutóbb elvezet a fiskális válsághoz, de *utána* már hiába számolják fel a deficitet, mert fennmarad egy sokkal súlyosabb probléma: a potenciális költségvetési megtakarítást nem a növekedés elősegítésére fordítják, hanem a belső és külső államadósság kamatait törlesztik belőle.

1. táblázat

Néhány makroökonómiai mutatószám alakulása Latin-Amerikában

Mutatószám	1980	1990	1991	1992
GDP (1980 = 100)	100,0	112,0	116,0	118,8
Egy főre jutó GDP (1980 = 100)	100,0	90,6	92,2	92,78
Beruházás/GDP (százalék)	23,2	15,6	n. a.	n. a.
Külső adósság/export	2,2	2,9	2,9	2,8
Nettó erőforrástranszfer (milliárd dollár)	n. a.	-14,4	8,4	27,4
Infláció (százalék)	54,9	1185,0	198,7	410,7

Forrás: Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLA): Panorama Económico de América Latina 1990 and 1991. The World Bank: several World Bank Development Reports. Interamerican Development Bank: Economic and Social Progress in Latin America: 1990 Report.

A 2. táblázat két ismerv szerint foglalja össze a különbségeket a szociáldemokrata vagy az állam válsága megközelítés, a neoliberális vagy ortodox irányzat és a nemzeti fejlesztési megközelítés populista változata között. Az egyik ismerv a költségvetési fegyelem foka (alacsonymagas), a másik a gazdasági koordináció módja (vegyespiaci). A bal felső cella (alacsony pénzügyi fegyelem - vegyes koordináció) a nemzeti fejlesztési megközelítés populista változatának felel meg. A mellette lévő cella (magas pénzügyi fegyelem - vegyes koordináció) a szociáldemokrata megközelítés megfelelője, ahogyan ez az európai szociáldemokrata kormányzatok alatt tipikus módon érvényesül. De keletázsiai irányzatnak is nevezhetnénk, hiszen a pénzügyi fegyelem és az állami beavatkozás a japán, koreai, tajvani gazdaságpolitika alapköve. Az európai szociáldemokrata és a keletázsiai gyakorlat között az a különbség, hogy az előbbi súlyt helyez az állam jövedelemújraelosztó szerepére, az utóbbi viszont nem.¹⁹ A jobb alsó cella (magas költségvetési fegyelem - kizárólagos piaci koordináció) a neoliberális megközelítést, illetve az ortodox közgazdasági nézeteket reprezentálja. Végezetül az utolsó cella (alacsony fokú költségvetési fegyelem - kizárólagos piaci koordináció) a populista neokonzervativizmusra jellemző, melynek a "reaganomics" volt a legjobb példája, azaz az Egyesült Államok gazdaságpolitikája Reagan elnöksége (1980-1988) alatt. Latin-Amerikában erre nem találunk gyakorlati példát.

Frontális támadás vagy fokozatosság

A latinamerikai válság kétféle megközelítéséhez, a neoliberális és a szociáldemokrata stratégiához két különböző stabilizációs és reformalternatíva illik: a fiskális válság és az infláció elleni frontális támadás, illetőleg a fokozatos bizalomépítés stratégiája. Mindkét stratégia magában foglalja a költségvetési szigor, a fizetési mérleg kiegyensúlyozását és a piacorientált gazdasági reformokat, különösen a külkereskedelem liberalizálását és a privatizációt. Mindkettőnek gondja van a támogatások és adminisztratív szabályozások leépítésére, a helyes árszerkezet kialakítására, a belső és

külső verseny élénkítésére, az erőforrások hatékony elosztására és az állam méretének csökkentésére.

Másik oldalról viszont, a fiskális válság mélysége dönti el, hogy a frontális támadás vagy a fokozatos bizalomépítés stratégiája ajánlható-e. Ha a fiskális válság már hiperinflációba csapott át, és az állam gyakorlatilag szézilálódot, akkor az egyetlen lehetőség a kockázatos frontális támadás a fiskális válság ellen. Ha a gazdasági helyzet még nem romlott le ennyire, akkor alkalmazható a fokozatos bizalomépítés stratégiája.

Frontális támadáson a következőket értem: 1. a belső államadósság törlését pénzreform révén; 2. a külső államadósság egyoldalú vagy kvázi egyoldalú leszállítását arra a szintre, ami a fizetési mérleg egyensúlyával és a fiskális korlátokkal összhangban van. Minden olyan országnak, amelyik hiperinflációval küzd, e két eljárás valamilyen keverékét kell alkalmaznia. E stratégia hátulütője, hogy kockázatos. Ha kudarcot vall, a helyzet tovább romlik. Ezért választják rendszerint a fokozatos bizalomépítés stratégiáját, ha van még némi mozgáster számára.

Argentína, Bolívia és Peru nem választhatott mást, mint a frontális támadást, mert a fiskális válság olyannyira elhatalmasodott, hogy elérte a hiperinfláció stádiumát. Brazília is próbálkozott a frontális támadás stratégiájával 1990ben, de kudarc érte. A fokozatos bizalomépítés stratégiájának klasszikus példáját Mexikó szolgáltatta, bár az inflációt ott is részben sokkterápiával szüntették meg. Mexikóban ugyanakkor, akárcsak Venezuelában nem törölték el az államadósságot, és a költségvetési kiigazítást is inkább a kiadások és bérek csökkentésével oldották meg, semmint adóemeléssel. 1989 augusztusában a Bradytervnek megfelelő egyezményt kötöttek a külső adósság rendezéséről, fél évvel azután, hogy az Egyesült Államok pénzügyminisztériuma meghirdette a tervet. A költségvetés megtakarító képessége azonban csak nagyon korlátozott mértékben állt helyre Mexikóban. A piacorientált strukturális reformokat ellenben teljesen végrehajtották. Más szóval, a kiigazítás és a fiskális válság leküzdésének költségeit a munkásokkal és a középosztállyal fizettették meg. A hazai és külföldi hitelezők mentesültek a számottevő adósságtörléstől, a hazai vagyonos osztály pedig az erőteljesebb adóztatástól. Ezzel viszont sikerült visszaszerezni a befektetők bizalmát. Megélénkült a külföldiek beruházási tevékenysége és a külföldre menekített tőke repatriálása.

LatinAmerika reális válságellenes stratégiája valahol a frontális támadás és a bizalomépítő stratégia között helyezkedik el. Olyan pragmatikus, tetterős stratégiára van szükség, mely számol 1. a fiskális válság súlyával; 2. a piacorientált strukturális reformok és a költségvetési szigor szükségességével; 3. a belső és a külső államadósság csökkentésének követelményével; 4. az Egyesült Államok hegemon (és konzervatív) szerepével LatinAmerikában; 5. a latinamerikai elitek ellentmondásos nézeteivel, tudniillik, hogy látják ugyan a fiskális válságot, de vonakodnak felvenni vele a harcot költségvetési szigorral és adósságcsökkentéssel, különösen a külső adósság csökkentésével, tekintettel az Egyesült Államokhoz fűződő szoros kapcsolataikra; 6. és az Egyesült Államok elitjén belüli nézetkülönbségekkel, amelyek azonban a hitelező kereskedelmi bankokra nem jellemzőek. E bankok tudják ugyan, hogy a hiteleket nem lehet visszafizetni, s hogy az erőforráskivonás árt a Latin-Amerikába irányuló amerikai exportnak, de ragaszkodnak a hivatalos amerikai adósságcsökkentési kezdeményezés szabályaihoz és korlátaikhoz.

*

Személy szerint meg vagyok győződve, hogy a latinamerikai országok és az Egyesült Államok nemzeti érdekei sokban közösek. Azzal is tisztában vagyok, hogy az Egyesült Államok sokkalta fontosabb LatinAmerikának, mint utóbbi az Egyesült Államoknak, de biztos vagyok benne, hogy jó lehetőségek állnak nyitva az Egyesült Államok és minden egyes latinamerikai ország előtt, ha képesek megérteni egymást, és a nézeteltéréseiket produktív módon kezelni. Korábban az Egyesült Államok gazdasági hegemoniája nemcsak LatinAmerikára, hanem az egész világra kiterjedt, ezért az Egyesült Államok és LatinAmerika együttműködésének lehetőségei korlátozottak voltak. Pillanatnyilag úgy látszik azonban, hogy az Egyesült Államok globális gazdasági hegemoniáját Japán és Európa megtörte, ennek eredményeképpen pedig új nemzetközi szövetségek lehetőségei merültek fel (BRESEER PEREIRA [1993d] 14. fejezet).

Az Egyesült Államok - illetve szélesebb értelemben a fejlett országok - és LatinAmerika közötti ellentéteknek esetenként lehet valóságos vagy tényszerű alapja. Erre az adósságválság az egyik paradigmatis példája. Egy másik példája lehet a tulajdonjogokról folytatott vita. A legtöbb esetben azonban a latinamerikai országok és a fejlett országok nemzeti érdekei egybeesnek. A közös érdekeket mégis sok esetben homályba borítják az ideológiai elkötelezettségek és a latinamerikai válság okainak és megoldásának ellentétes megközelítései. A fent elemzett eltérő irányzatok erre szolgáltatnak példát. A latinamerikai országok a válság okait általában úgy látják, ahogy az állam válsága megközelítés leírja, a gyakorlati megoldásnál pedig a szociáldemokrata vagy a keletázsiai módszereket részesítik előnyben. Eközben a fejlett országok szavakban a standard neoliberais receptet javasolják a latinamerikai bajok orvoslására, maguk azonban óvakodnak ennek gyakorlati alkalmazásától. De ha a kilencvenes években valóban visszatér a növekedés LatinAmerikába, alighanem az európai és keletázsiai tapasztalatokra épülő szociáldemokrata irányzat fog túlsúlyra jutni a washingtoni felfogással szemben.

Hivatkozások

ALESINA, A.-EDWARDS, S. [1989]: External Debt, Capital Flights and Political Risk. *Journal of International Economics*, 1989. november.

ALESINA, A.-TABELLINI, G. [1988]: Credibility and Politics. *European Economic Review*, 32.

BRADFORD JR., C. I. [1991]: New Theories on Old Issues: Perspectives on the Prospects for Restoring Economic Growth in Latin America in the Nineties. Megjelent: *Emmerij, L - Iglesias, H.* (szerk.): Restoring Financial Flows to Latin America. OECD - InterAmerican Development Bank, Párizs - Washington.

BRESSER PEREIRA, L. C. [1987]: The Changing Pattern of Financing Investment. *Bulletin of Latin America Research*, 6(2), 1987. University of Glasgow, Glasgow.

BRESSER PEREIRA, L. C. [1989]: The Perverse Macroeconomics of Debt, Deficit and Inflation in Brazil. Megjelent: Fukuchi, T.-Kagami, M. [1990].

BRESSER PEREIRA, L. C. [1992]: The Vanishing Motivation to Solve The Debt Crisis. Getúlio Vargas Foundation, Escola de Administração de Empresas, São Paulo, Department of Economics, Working Paper no. 9. 1992. március.

BRESSER PEREIRA, L. C. [1993a]: Economic Reforms and Economic Growth: Efficiency and Politics in Latin America. Megjelent: Bresser Pereira, L. C.-Maravall, J. M.-Przeworski, L. A. (szerk.) [1993].

BRESSER PEREIRA, L. C. [1993b]: Brazil. Megjelent: Williamson, J. (szerk.): The Political Economy of Policy Reform. Institute of International Economics, Washington.

BRESSER PEREIRA, L. C. [1993c]: A Turning Point in the Debt Crisis. Essay prepared for the World Bank History Project, The Brookings Institution, Washington. Novemberi változat.

BRESSER PEREIRA, L. C. [1993d]: The Crisis of State Approach to Latin America. Instituto Sul-Norte de Política Econômica e Relações Internacionais, São Paulo, Texto para Discussão no. 1.

BRESSER PEREIRA, L. C. [1993e]: Economic Reforms and the Cycles of the State. *World Development*, augusztus.

BRESSER PEREIRA, L. C.- DALL'ACQUA F. [1991]: Economic populism x Keynes: reinterpreting budget deficit in Latin America. *Journal of PostKeynesian Economics*, 1991. ősz.

- BRESSER PEREIRA, L. C.-MARAVALL, J. M.- PRZEWORSKI, L. A. (szerk.) [1993]: Economic Reforms in New Democracies. Cambridge University. Press, Cambridge.
- CANITROT, A. [1975]: La Experiencia Populista de Redistribucion de Ingresos. Desarrollo Económico, 1975. október.
- CARDOSO, E.-HELWEGE, A. [1992]: Populism, Profligacy and Redistribution. Megjelent: Cardoso, E.-Helwege, A. (szerk.): Latin America's Economy, MIT Press, Boston, 1992.
- CHEIBUB J. A. [1991]: Taxation in Latin America: a Preliminary Report. Department of Political Science of the University of Chicago, Chicago.
- DIAZ-ALEJANDRO, C. [1981]: Southern Cone Stabilization Plans. Megjelent: *Cline, W.-Weintraub S.* (szerk.): Economic Stabilization in Developing Countries. The Brookings Institution, Washington, 1981.
- DORNBUSCH, R. [1990]: Policies to Move from Stabilization to Growth. Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics -1990. (Supplement to the World Bank Economic Review.)
- DORNBUSCH, R.-EDWARDS, S. [1990]: The Macroeconomics of Populism. Journal of Development Economics, 1990. április.
- DORNBUSCH R. - STURZENEGGER, F. - WOLF, H. [1990]: Extreme Inflation: Dynamics and Stabilization. Brookings Papers on Economic Activity, 1990. 2. sz.
- EDWARDS, S.-TABELLINI, G. [1990]: Explaining Fiscal Policies and Inflation in Developing Countries. NBER Working Paper no. 3493. Cambridge, Mass. 1990. október.
- FAJNZYLBER, F. (koord.) [1990]: Changing Production Patterns with Social Equity. Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLA), Santiago de Chile.
- FANELLI, J.-FRENKEL, R. [1989]: Desequilibrios, Políticas de Estabilización e Hyperinflación en Argentina, CEDES Working Paper, Buenos Aires, 1989. november.
- FANELLI-FRENKEL- ROZENWURCEL [1990]: Growth and Structural Reform in Latin America. Where we Stand. Report prepared for UNCTAD. CEDES, Buenos Aires, 1990. október.
- FUKUCHI, T.-KAGAMI, M. [1990]: Perspectives on the Pacific Basin Economy: a Comparison of Asia and Latin America. Institute of Developing Economies, Tokió.
- KAGAMI, M. [1990]: A Fiscal Comparison of Asia and Latin America. Megjelent: Fukuchi, T.-Kagami, M. [1990].
- KRUEGER, A. O. [1985]: The Experience and Lesson of Asia's Super Exporters. Megjelent: Corbo, V. A.-Krueger A. O.-Ossa, F. (szerk.): Export Oriented Development Strategies. Westview Press, Boulder.
- O'CONNOR, J. [1973]: The Fiscal Crisis of the State. St. Martin Press, New York.
- O'DONNELL, G. [1977]: Estado y Alianzas de Clase en Argentina, 1956-1976. Desarrollo Económico, 1977. január.
- PASSOS, F. [1972]: Chronic Inflation in Latin America. Praeger Pulishers, New York.

PRZEWORSKI, A. [1990]: EastSouth System Transformation. University of Chicago, Chicago, kézirat, 1990. február.

REISEN, H. - TROTSENBURG, A. [1988]: Developing Country Debt: The Budgetary and Transfer Problem. Development Centre of the OECD, Párizs.

SACHS, J. [1987]: Trade and Exchange Rate Policies in Growth-oriented Adjustment Programs. Megjelent: *Corbo, V. - Goldstein, M. - Khan, M.* (szerk.): Growthoriented Adjustment Programs. IMF - World Bank, Washington.

SACHS, J. [1989]: Social Conflict and Populist Policies in Latin America. Megjelent: *Brunetta, R. - DellAringa, C.* (szerk.): Labor Relations and Economic Performance. MacMillan Press; London.

STALLINGS, B. [1991]: International Influence on Economic Policy, Debt, Stabilization and Structural Reforms. Megjelent: *Haggard-Kaufman* (szerk.): The Politics of Economic Adjustment. International Constraints, Distributive Policies and the State. Princeton University Press, Princeton.

TANZI V. [1989]: Fiscal Policy, Stabilization and Growth. Megjelent: Blejer, M; Chu. K. (szerk.): Fiscal Policy, Stabilization and Growth in Developing Countries. IMF, Washington, 1989.

WERNECK, R. F. [1987]: Empresas Estatais e Política Macroeconômica. Campus, Rio De Janeiro.

WILLIAMSON, J. [1990]: What Washington Means by Policy Reform. Megjelent: Williamson, J. (szerk.): Latin American Adjustment. Institute of International Economics, Washington.

* A tanulmány eredeti címe: The Crisis of the State Approach to Latin America. Megjelent: Instituto SulNorte de Política Econômica e Relações Internacionais, São Paulo, Texto para Discussão no. 1.

¹ 1987ben Brazília pénzügyminisztere voltam. Abban az időben a válságot likviditási vagy "konjunkturális" válságnak tekintették, nem pedig az állami pénzügyek strukturális válságának. Pénzügyminiszterként szerzett tapasztalataim érlelték meg bennem a felismerést, hogy a latin amerikai válság az állam fiskális válságaként diagnosztizálható (BRESSER PEREIRA [1993a]).

² Brazíliában az "egynapos piac" (overnight market) finanszírozza belföldön az államot. A magángazdasági szereplők egynapos lejáratra adnak hitelt bankszámlájukról az államnak, nap mint nap, újra és újra. Ez megfelel az állampapírok indexálásának, ami megvédi a megtakarítókat az infláció ellen, miközben az államot kvázipénznek tekinthető kincstárjeggyel finanszírozzák.

³ Nagyon fontos az állam hitelképességének (creditworthness) és a kormányzat szavahihetőségének (credibility) megkülönböztetése. A hitelképtelen állam a gazdasági szereplők szemében olyan intézmény, amelynek nem biztonságos dolog hitelt nyújtani, a nem szavahihető kormányzat pedig nem tartja be a szavát, s így a gazdasági szereplők bizonytalanságban érzik magukat a gazdaságpolitikát illetően. A közgazdaságtan főáramlata, melyet a legjobb egyetemeken tanítanak, rendszerint összekeveri e két fogalmat.

⁴ Az állami vállalatok folyó bevételeit, illetve kiadásait kihagyhatjuk a képletből. Megtakarításaik vagy túlköltekezésük figyelembevételének ez esetben az a legegyszerűbb módja, ha a fenti azonossághoz hozzáadjuk a profitjukat (megtakarításaikat), illetve levonjuk belőle a veszteségeiket (túlköltekezéseiket).

⁵ Nincs tudomásom olyan tanulmányról, amely a költségvetési megtakarításokat vizsgálná a latin-amerikai országokban. Brazíliára vonatkozóan megvannak az adatok, de akárcsak másutt, itt sem veszik számba az állami vállalatokat. A költségvetési megtakarítások koncepcióját Rogério Werneck

alkalmazta úttörő módon a brazil állam gazdaságáról szóló tanulmányában (WERNECK [1987]).

⁶ Érdekes megfigyelni, hogyan fogadta be a *strukturális* kifejezést a neoliberális gondolatrendszer. Ezt a kifejezést eredetileg a strukturalisták és a nacionalista fejlesztési megközelítés hívei használták az ötvenes és hatvanas években, akik *strukturális reformokat* szorgalmaztak. Ennek legnépszerűbb elemei az agrárreform és a progresszív adóztatás bevezetése voltak. A nyolcvanas években a *strukturális reformok* már az állam piacorientált megreformálását jelentették.

⁷ A válság fiskális jellegéről lásd még SACHS [1987], BRESSER PEREIRA [1993d] 4., 5., 6. fejezet, FANELLI-FRENKEL [1989], REISEN-TROTSENBURG [1988].

⁸ A gazdasági populizmussal foglalkozó klasszikus írások: CANITROT [1975], O'DONNELL [1977], DIAZ-ALEJANDRO [1981]. Ezek a tanulmányok SACHS [1989], DORNBUSCH-EDWARDS [1990], CARDOS-HELWEGE [1992] és mások hozzájárulásaival együtt könyv alakban is megjelentek: *Populismo Econômico*, Editoria Nobel, São Paulo, 1991.

⁹ Az üzemanyagadókhoz finanszírozták például az útépitést és az olajkutatókat, az áramadóból pedig a villamos erőművek építését.

¹⁰ Brazíliában például az olajipar beruházásainak nagy részét a Petrobrás belső forrásaiból fedezték, a távközlési beruházásokat pedig a Telebrás profitjából.

¹¹ A költségvetés bevételeinek átlagban 23 százaléka származott jövedelemadóból 1988-ban Latin-Amerikában, s ezt az átlagértéket nagyban emelték az olyan olajtermelő országok adatai, mint Ecuador és Mexikó (CHEIBUB [1991]).

¹² A dependenciaelmélet iránti érdeklődés éppen akkor hunyt ki, amikor rendkívüli mértékben felerősödött LatinAmerika külső függősége (STALLINGS [1991]).

¹³ Ennek a megközelítésmódnak nincs általánosan elfogadott elnevezése. A "fiskális válság" megjelölés a latinamerikai válság fő okát nyomatékosítja; a "pragmatikus" jelző a dogmatizmus minden változtatának elvetését érzékelteti; a szociáldemokrata minősítés pedig a távolságtartásra utal mind a neoliberális és konzervatív nézetektől, mind a nacionalista és populista eszméktől. Általánosan elfogadott elnevezés híján nem mindig könnyű e megközelítési mód képviselőit azonosítani. E tanulmány közvetlen előzményei között idézhetők SACHS [1987], DORNBUSCH [1990] és FANELLI-FRENKEL -ROZENWURCEL [1990] írásai, valamint a témával foglalkozó korábbi publikációim is, melyek összegyűjtve a BRESSER PEREIRA [1993d] kötetben olvashatók. Az idézettek mellett számos neves közgazdászt lehetne még felsorolni nemcsak LatinAmerikából, hanem Ázsiából, Európából és az Egyesült Államokból is, akik osztják e megközelítés főbb tételeit.

¹⁴ Az önfenntartó (inertial) inflációnak már nagy irodalma van. Ez az irodalom lényeges része az állam válsága megközelítésnek, mert LatinAmerikából eredő elméleti bírálatát adja a hagyományos közgazdasági elméletnek, melyet a "washingtoni nézetrendszer" is átvesz. E kérdéssel lásd PASSOS [1972], DORNBUSCH-STURZENEGGER-WOLF [1990]. Az elmélet jó gyakorlati alkalmazására példa BRESSER PEREIRA [1993d] 9. és 10. fejezete.

¹⁵ E tekintetben nincs egyetértés Washingtonban. A Világbank az utóbbi időben hangsúlyozza az adók növelésének fontosságát a költségvetés kiegyensúlyozása során, s emellett szegénység elleni programok finanszírozását is szükségesnek tartja, mint ami a költségvetési kiigazítást és a strukturális reformokat összeegyeztethetővé tenné a demokratikus viszonyokkal. Az IMF is egyre inkább érdekli az iránt, hogyan lehetne a stabilizációt gazdasági növekedéssel párhuzamosan megvalósítani. Ehhez lásd különösen TANZI [1989].

¹⁶ Ez a kritikus észrevétel Jeffrey Sachstól ered (SACHS [1987]).

¹⁷ Van nyilván egy másik lehetőség is: a növekedést külföldi megtakarításokból, különösképp direktberuházások révén finanszírozni. Mexikó jelenleg ezzel a lehetőséggel is él. A külföldi direktberuházások és a korábban kimenekített tőke repatriálása lehetővé tették Mexikó számára, hogy leküzdje a válságot és megkezdje a gazdasági talpra állást.

¹⁸ A populista és nacionalista megközelítés elutasít bármiféle kiigazítást; a költségvetési deficitet és a magasabb béreket elengedhetetlennek tartja a kereslet és a növekedés élénkítéséhez; tagadja, hogy az állami beavatkozás túlméretezett volt, és hogy a protekcionista importhelyettesítési stratégia kimerült. Az utóbbi években drasztikusan csökkent LatinAmerikában ezen eszmék híveinek száma. Az ennek megfelelő gyakorlat viszont továbbra is széles körben él.

¹⁹ A japán, koreai és tajvani állam azért nem foglalkozik különösebben ajövedelemújraelosztással, mert azok a reformok, amelyeket az Egyesült Államok a második világháború után ezekben az országokban keresztül vitt - főképpen az agrár és adóreform -, a már korábbról jellemző magas iskolázottsági szinttel együtt megteremtette az alapját a viszonylag igazságos jövedelemelosztásnak.